

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

מתוך

כרך ט, תשי"ח

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

כיצד סדר נושא ונשוא

סדר המלים במשפט הוא אחד מכבשוניה של כל לשון נלמדת, ולא על נקלה אדם עומד עליו. גם אחרי שטרח ולמד ושנה במילונים ובדקדוק, מתגלה לו, שלעתים בשעת כתיבת משפט עברי הניסוח הסופי רפה בידו, ואין ביטחון, מה להקדים ומה לאחר: נושא—נשוא או נשוא—נושא. הספקות האלה מה טיבם? כלום הם מתחום הדקדוק או ספקות שבסגנון?

נתחיל בדוגמה אחת פשוטה, שבה הניגוד בולט ביותר.

(קומי לך רעיתי יפתי ולכי לך:)	הנה היום הנה באה,
כי הנה הסתו עבר,	יצאה הצפירה,
הגשם חלף הלך לו,	צץ המטה,
הנצנים נראו בארץ,	פרח הודון (יחז' ז, י).
עת הזמיר הגיע	נתפצעו האגוזים,
וקול התור נשמע בארצנו,	נתפרדו הרימונים,
התאנה חנטה פגיה	נתפתחו החביות,
והגפנים סמדר נתנו ריח—	נתחתכו הדלועים,
קומי לך רעיתי יפתי	נתפרסו הכיכרות—
ולכי לך (שה"ש ב י—ג)	יעלו באחד ומאתים.
(כאן הנושא קודם)	(כאן הנשוא קודם)

עכשיו ננסה להפוך את סדר המלים: האגוזים נתפתחו,

הרימונים נתפרדו, הדלועים נתחתכו וגו' — כאילו שרשרת של אירועים בעת ובעונה אחת, המצטרפים יחד ואי אפשר לעצור באמצע הפירוט. והרי לא זאת הכוונה, אלא כל אחד אירוע בפני עצמו: נתפצעו האגוזים (או) נתפרדו הרימונים (או) וגו'. וכן ביחזקאל: "יצאה הצפירה!" — ואפשר להפסיק; "צץ המטה" — כבר נאמר העניין, ואין צורך להמשיך. ולעומת זה, אם יבוא אדם וינסה ל"תקן" בשיר השירים ולומר בזה הלשון: "כי הנה עבר הסתו; חלף הלך לו הגשם; נראו הנצנים בארץ; הגיע עת הזמיר; נשמע קול התור בארצנו; חנטה התאנה פגיה; נתנו הגפנים ריח; קומי לך רעיתי" — קלוקל גדול מזה אין לשער. זוהי שפת כותרות של עיתונים, פסוקי שמועות וחדשות, כמין קול הברה שנפלה בעיר. כל משפט כזה כאילו מאורע מפתיע בפני עצמו — ואין זאת כוונת הכתוב, אלא כוונתו שרשרת של תיאורי טבע סטאטיים המצטרפים לתמונת האביב, ואינם אלא הכנה ממושכת ורצופה לקראת הפנייה שבסוף: "קומי לך רעיתי!" — רק כאן בא המפנה.

ובכן שפת תיאורים לחוד ושפת שמועות וחדשות לחוד. בשפת התיאורים השם קודם את הפועל¹; וכנגדם במשפטים נתוקים הפועל קודם: בא העת, הגיע היום²; אבד חסיד מן הארץ³; נפלה עטרת ראשנו⁴; נסתחפה שדהו⁵; הלכה תמורך, טרפון⁶; נקצץ פלוני ממשפחתו⁷; וכן בפועל בינוני: הומה לי

(1) ויש עוד סוגי משפטים המקדימים את הנושא, ר' בספרי: "לשון

המקרא או לשון חכמים? (באיזה סגנון נכתוב עברית?) ע' 269—271.

(2) יח' ז, יב. (3) מ"ז, ב. (4) איכה ה, טז. (5) כתובות ז, ת. (6) בכורות

לבי, לא אתריש!⁸ בכל אלה יש כעין הכרזה, וכן במשפטי סיכום: וכנפיהם... — חוברות אשה אל אחותה כנפיהם⁹; 50 לולאות... ו-50 לולאות... — מקבילות הלולאות אשה אל אחותה¹⁰ — במשפט הזה נסתכם העניין ונותקה האמרה, על כן הפועל קודם. כי הקדמת הפועל בעברית (שלא כבערבית) היא מתפרשת כהטעמתו, וכל הטעמה גורמת ניתוק: שכן בעצם השמעת ההטעמה כבר רמז הדובר, שהנה אמר את עיקר דברו ואין בלבו להמשיך.

גם בזמן שהמשפט ארוך, אתה מוצא את ההבחנה הזאת בסדרי הנושא והנשוא. משפט ארוך — הואיל וארוך הוא — יש בו מקום לשתי הטעמות, למשל: עשאתה תפילתכם פירות ופירי פירות!¹¹ — וכל שכן שהן גורמות ניתוק. הנה אמרו עליו על רבי, שהיה יושב ודורש ונתנמנם הציבור. ביקש לעוררן, אמר: „ילדה אישה אחת במצרים שישים ריבוא בכרס אחד!“¹² — הקדים את הפועל כדי להכין את השמעת הגוזמה, ובוה סיים את כל דרשתו. (אחר-כך נתברר, שעל יוכבד אם משה נסב הדרש.) אילו עלה במחשבתו להאריך את דבריו, היה מתחיל בנחת: מעשה באישה אחת שילדה... (הנושא קודם), והיה הסיפור נמשך עוד והציבור מנמנם והולך.

הקדמת הפועל היא אפוא אחת מסגולותיה של העברית לתכלית מיוחדת: נותנת היא תבל דינאמי בשעת מסירת עובדות.

ד, ד. (7) ירו' קיד' א, ה. (8) ירמ' ד, יט. (9) יח' א, ט. (10) שמות כו, ה=לו, יב; עוד דוגמאות להקדמת הבינוני ר' בספרי הנ"ל ע' 300. (11) ירו' הוריות ג, ד. שאר דוגמות בספרי ע' 307. (12) מד"ר לשה"ש א, טו=ד,

שיש בהן משום הכרזה או סנסאציה, הוא הפלפל התריף שבסגנון העיתונות. ואף על פי כן אתה מחזר על עיתונינו ומחפש בהם אותה שפת־כותרות — זו השפה שבעיתוני העולם היא מטופחת טיפוח מיוחד — והנה אכזבה. למשל בימי המשבר האחרון בממשלה הייתה ציפייה בארץ כשבועיים ימים לאמור: תתפטר הממשלה או לא תתפטר הממשלה? והייתה התשובה בכותרות ראויה להינתן: „התפטר הממשלה“ — כעין תשובה לשאלה ולציפייה. והנה לא נמצא עורך בכל עיתוני הארץ ולא ב„קול ישראל“, שיעלה על דעתו לנסח כותרת עברית ברוח הלשון, אלא כולם כאחד הקדימו את הנושא כמיטב הלעז. אבל אין להתייאש. קהל שהשכיל ללמוד אלפי מלים חדשות בשנים מועטות — חזקה עליו, שסופו לתפוס גם את סוד ההרכבה של סדר המלים. לא בשמים היא.

משפטי המשך

שפת הכותרות בחדשות־העיתון פסוקיה קצרים ונתוקים. כאמור, ואין הם נמשכים מלפניהם ולא לאחריהם. עתה נראה סוג אחר, והם משפטי־המשך. כאן כמעט שאין מקום לספקות, אימתי להקדים את הנושא ואימתי את הנשוא, כגון:

(פועל בינוני:)

(עבר או עתיד:)

כל הטובה אשר עשה ה' לישראל / ... אשר ה' עושה לעיניכם¹³

... אשר נתן לך ה' אלהיך. / ... אשר ה' אלהיך נתן לך¹⁴

א. 13) שמות יח, ט/ש"א יב, טז. 14) דב' כו, יא=כת, נג/ה, טו

- ... אשר הגיע דבר המלך ודתו / ... אשר דבר המלך ודתו מגיע 15
 ... אשר אמר ה' / שמעו נא את אשר ה' אומר 16
 זו שאמר ר' ישמעאל / זו (היא) שר' ישמעאל אומר 17
 זהו שאמר ר' יוסי הגלילי / זו היא שר' יהודה אומר 18
 כל מה שיאמר לך בעה"ב עשה / עשה מה שר' פלוני אומר לך 19
 ואשמעה מה יצוה ה' לכם / ... ומה ה' דורש ממך 20
 ... עד כאן אמרו כשרים שבהם / ... עד כאן רוה"ק אומרת 21
 .. לפיכך אמר הכתוב תיסקל / ... ועליו הכתוב אומר 22
 ... לפיכך נקרו פלשתים את עיניו / ... לפיכך כהן נוטל כפה ... 23
 ... עד שתצא נפשו / ... עד שנפשו יוצאה 24
 ... עד שיכלה אחרון שבתקוע / ... עד שדם באצבעו כלה 25
 מה שתעלה מצודתי היום / מה שהחרש מוציא במעצד 26
 מפני מה זכה יהודה למלכות ? / מפני מה הבריות מרננות אחריו? 27
 נסתלקו... — נסתלקה חרון אף... / וכשמסתלקין — פורענות מסתלקת
 עמה 28
 כשם שנהרג אוריה / כך ירמיה חייב ליהרג 29 (ולא : כך חייב...)

ועוד הרבה. 15) אס' ט, א/ד, ג=ח, יז. 16) שמות ו, כו/מי' ו, א.
 17) ספרי דב' צו : שתי גירסות. 18) שם קיז קצ. / שם ע קפג. 19) פס'
 פו ע"ב/ תוס' י"ב יב, יג. 20) במ' ט, ח/מי' ו, ח. 21) תוס' סוטה ט,
 ה/שם ו. 22) משנה סו' ז, ד/פאה ח, ט ; תענית ג, ח. 23) תוס' סוטה
 ג, טו/שם ג. 24) משנה יבמ' טז, ג, ד=אהל' א, ו/סנה' ז, ג. 25) תוס'
 שביעית ז, טו/שם זבחים ו, י. 26) תוס' נד' ו, ז=ב"מ ד, י/שם ב"ק
 יא, טו. 27) שם בר' ד, יח/שם חג' ג, לו. 28) שם סוטה י, ג/שם ב.
 29) שם ד.

כל אלה משפטי-המשך, כלומר שיש לפנייהם מלת המשך מפורשת כגון אשר, ש, עד ש, כש, מה ש, מה, לפיכך וכו'. כאן הכלל ישן ומפורסם: בעבר ובעתיד מקדימים את הפועל, וכנגדו בבינוני-הווה מקדימים לפניו את השם-הנושא. והוא כלל פשוט, שכוחו יפה גם במקרא וגם בלשון חכמים, כפי שאנו רואים.

דיוק זה בסדר המלים אף עשוי לשנות במשמעות. הנה המשנה שואלת: "וכי באיזו שעה הממונה בא?"³⁰ (= נוהג לבוא). אם נשנה את הסדר ונאמר "באיזו שעה בא הממונה" — תשתנה הכוונה לזמן עבר, וכאילו לא בא הממונה אלא פעם אחת. וכן שנוי באחת ההלכות: "כגון אלו אליהו בא לטהר ולטמא"³¹ (= עומד לבוא); מי שהופך את סדר הנושא והנשוא ויאמר: "כגון אלו בא אליהו לטהר ולטמא", הרי זה הופך את הזמנים ומסרס את הכוונה, כאילו כבר בא אליהו וכבר תירץ את כל הקושיות והבעיות. כיוצא בדבר אתה אומר: "בד' פרקים העולם נידון"³² (= ב' 4 תאריכים בכל שנה ושנה); אם תאמר: "בד' פרקים נידון העולם" — כביכול כבר נידון העולם לנצח, ואין אחר מעשה בית דין של מעלה כלום. וכן שנינו: "בזמן שהפסח נאכל בטומאה, טמא-מת נכנס לעזרה ואוכל"³³ — לא "בזמן שנאכל הפסח"! שכן אם כבר נאכל הפסח, מה לו לטמא-מת בעזרה? הילכך אין אתה מוצא בעברית ש"העולם נברא", כביכול נברא-והולך, אלא: "בזכות שלושה דברים נברא

(30) משנה תמיד א, ב. (31) עד' ח, ז. (32) ר"ה א, ב. (33) תוס' פס'

העולם³⁴, "בעשרה מאמרות נברא העולם"³⁵ וכד'; "לפיכך נברא אדם יחידי"³⁶ — והכוונה לאדם הראשון, שכבר נברא, אבל על כל אדם אחר בזמננו, הנברא-יהולך באמת, ניתן לומר בסדר הפוך:

(סדר של בינוני:)

(סדר של עבר:)

מהיכן נבראת (ה) האור(ה)? (=אז) / מהיכן הולד נוצר? (מראשו, מט-בורר)³⁷

מפני מה מת יוסף קודם לאחיו? / מפני מה ת"ח מתים בלא זמנן?³⁸
 בשעה שנפטר משה רבנו לג"ע... / בשעה שהצדיק נפטר מן העולם³⁹
 בשעה שנכנס יעקב אבינו... / כשהנשיא נכנס כל העם עומדים⁴⁰

ומכאן אנו למדים, שיש הפרש גדול בין שתי האמירות:
 כשבא המורה / כשהמורה בא; כשנשמע הצלצול / כשהצלצול
 נשמע וכד' — שני סוגי זמנים כאן, ואפילו במבטאנו הספרדי,
 שהוא מבלבל "נשמע" בפתח עם "נשמע" בקמץ, עדיין ההפרש
 ניכר בסדר המלים. במאמרי הסברה מדעית אתה קורא על
 חומרים חיוניים "שבלעדיהם נידון הגוף לכליה" — וכי אימתי
 נידון הגוף? נראה שנתכוון לומר: הגוף נידון, כלומר בכל עת.
 על כורחך אתה אומר, שסדרי נושא ונשוא לא דבר ריק
 הם, אלא מערכת של חוקים, העשויים לשנות בכוונת הדברים.
 דוק: מערכת של חוקים ממש, ולא סגנון ולא אופנה ולא הבלטה
 מיוחדת, אלא כך דרכה של עברית בכל הדורות. ומי שקיבל

ת, ט. 34) ב"ר א, ד. 35) אבות ה, א. 36) סנ' ד, ה. 37) ב"ר ג, ד/יומא
 פה ע"ב. 38) בר' נה נ"א/אדר"נ כט. ו. 39) תמורה טז ע"א/כת' קד ע"א.
 40) ב"ר סה. כב/הוריות יג ע"ב.

על עצמו עול דקדוק ותחביר, אינו בן תורין לפטור עצמו מעול סדר המלים.

כיום הזה עדיין אתה שומע ב"קול ישראל" וקורא בעיתון-נים סדרי מלים המעידים על כותביהם, שאין ידם מאומנת כלל לנסח משפט עברי כהלכה: ההגבלות אשר איטליה הטיילה בשעתה על יבוא...; מאחר שבית הדין החליט...; היות והסכום מים שהאוצר ישלם ליצרנים...; אף על פי כן, מיניסטריוני החוץ של העולם החופשי יעינו בכובד ראש גם באיגרת זו; אולם הניסיונות לא הביאו עד עתה כל תוצאה; אם הממשלה לא תאשר... וכד'. והיפוכו של דבר בפועל הבינוני: הפשרה שמציע ראש הממשלה...; הסיוע שאותו מקבלת ממשלת דמשק זה מכבר...; מכאן מגיע השופט למסקנה...; במחיר זה מקבל הקונה...; אצלו ממלא האינסטינקט תפקיד מרכזי; בזמן שבו מוטלות על כף המאזנים בעיות בסיסיות יותר, כגון...; ולאחר כמה שנים תוקפת אותו חולשה כללית והוא מת; כיצד פועל המכשיר הזה? לאן מוליך שביל החלב? — ועוד סירוסי לשון כאלה לרוב מאוד ניתן לגרוף בתוך עמוד אחד של עיתון יומי או בשיחה אחת ב"קול ישראל".

תופעה זו מעידה, כמה לימוד אנו צריכים עוד בשביל לידע, כיצד להעמיד משפט עברי פשוט על שתי רגליו — הנושא והנשוא — ולא יהא צולע. ו"אנו" — כולנו במשמע, בנערינו ובזקנינו; כי לא ניקו מזה גם סופרים, עורכים, מסגננים, מתקני-מלים ושאר עסקני לשון למיניהם; בקיצור: כל האולפן הגדול הזה לעברית ששמו מדינת ישראל עודנו צריך כיתה אחת נוספת בשביל להשתלם מעט בפרקי תחביר וסגנון.

ואף על פי כן אי אפשר לומר, שכל הדור כולו „שוגה“,
ובכל מוצא שפתיו. אין אדם עובר על חוק בלשון, אלא מפני
שהוא נשמע לחוק אחר. אם יבוא נהג מאנגליה ולא ינוע בצד
ימין של הכביש אלא בשמאלו, הרי זה אינו עובר-חוק סתם,
אלא על חוק שבמדינת ישראל, כי באנגליה חוקי התנועה הפוכים
היו משלנו וזה מקור „שגיאתו“. סדר זה של המלים בעברית
החדשה אינו מקרה; גם אי-סדר אינו מקרה, כל שכן סדר.
מהו אפוא המכתיב לאנשי תקופתנו את צורת המשפט כפי
שראינו, ולא אחרת? היש בזה חיקוי אוטומטי על פי אחד
הלעזים, או שמא גם צורך פנימי בדבר?

(המשך יבוא)